

Romano džaniben

časopis romistických studií | 24. ročník | 2/2017

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Zuzana Trachtová Někdy jsem rebelka, jindy slušná holka. Kulturní modely násilí z pohledu romských dívek	7
Pavel Kubaník „Nebijte se. Hádejte se.“ Socializace asertivity v Gavu	23
Sofiya Zahova Dětství v životopisných textech švédských Romů – tendence a proměny	45
Červenka Jan Prvky cizích pravopisů v pravopisu severocentrální romštiny – proměny v teorii a ediční praxi od počátku systematického pravopisu do přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století	71

NERECENZOVANÁ ČÁST

Elena Marušiaková, Veselin Popov Pamiatke Nikolaja Bessonova	101
Nikolaj Bessonov Domácí práce a povinnosti cikánských dětí v Sovětském svazu během kočovného období	107
Markéta Hajská Gagarin	131
Aljoša Nils-Erik Dimiter Taikon, Gunilla Lundgrenová Aljoša, syn romského vajdy	139
Stáňa Miková Šov berš Šest roků	156
RECENZE ANOTACE	163

Někdy jsem rebelka, jindy slušná holka Kulturní modely násilí z pohledu romských dívek²

Abstract

The text is based on an ethnographic research of a group of Romani teen youth in Prague. Within their peer communications, the teens often focused on the topic of violence. There are several similar teen Romani groups in Prague, which organize street fights amongst each other. Violence was a dominant activity of the boys in teen groups. However, it was respected by girls from the group as well. This text presents a short survey into the girl's view of the meaning of violence. As a theoretical framework for the data analysis, I selected the theory of cultural models. This method allows us to analyze the emic perspective of teens and to find out which metaphors are connected to violence, what violence means in their communication and what stands behind their decision to be or not to be a participant in the violence.

Key words

Violence, Roms, teenage groups, girls, gender differences, femininity, masculinity, Prague

1 Zuzana Trachtová studuje doktorské studium Integrální studium člověka - obecná antropologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. E-mail: zuzana.trachtova@seznam.cz

2 V rámci magisterského studia Obecné antropologie FHS UK vznikla diplomová práce *Bitky romských teenagerů, Kulturní modely násilí* (2015), zaměřující se širěji na fenomén teenagerských bitek. V rámci bakalářského studia romistiky na Filozofické fakultě UK vznikla bakalářská práce *Taky se bitkujem, Kulturní modely násilí z pohledu romských dívek* (2016). Tento článek vychází ze závěrečných prací – autorka se v něm však úžeji zaměřuje jen na jedno z témat, která se v předešlých pracích ukázala jako významná. Tato studie byla podpořena z prostředků SVV 260 470.

Úvodem

Děti a mládež jsou obvykle popisováni v kontextu primární a sekundární socializace. Badatelé předpokládají, že v rámci obou procesů se postupně stávají sociálně dospělými. Antropologie, ale i sociologie dětství přistupuje k dětem jako k aktérům, kteří vytvářejí svět vlastních významů. Současné studie stále častěji tematizují dětství, zatím ale bez zakomponování dětského pohledu do analýzy samotné (viz Nosál 2002; Bittnerová, Doubek, Levínská 2013; Fatková 2013). V rámci níže předkládané případové studie určité malé skupiny romských teenagerů z Prahy bych ráda přispěla k prohloubení pohledu na současné romské dětství a jeho různorodost. Zaměřuji se konkrétně na téma romských dívek a násilí. Mým cílem je vysvětlit, jak rozumějí násilí, jak o něm uvažují a jak ho verbalizují. Opírám se o teorii kulturních modelů. Zajímá mne, jaké asociace dívky s násilím spojují, a následně jaké jednání mohou tyto asociace zakládat. Nebudu tedy mluvit o reálných aktivitách, i když není třeba zpochybňovat, že asociace a zkušenost jsou v přímé souvislosti. Mým cílem je představit logiku či přesněji klíčové modely uvažování o násilí ve sledované skupině romských dívek z Prahy.

1 Sociálně vědní kontexty násilí

Násilné jednání, ve smyslu fyzického napadení, je v literatuře ve vztahu ke kriminalitě a mládeži velmi často tematizováno. Nejčastějšími násilníky jak ve světě, tak u nás, jsou podle výzkumů mladí lidé ve věku 15–20 let (Smolík 2006). V euroamerické společnosti je násilí považováno za negativní sociální jev. Většinou je spojováno s významy moci, převahy, nevýhody, poškození, neadekvátního či nežádoucího jednání. Násilí jako odsuzované jednání je velmi často propojováno s tématem sociálního vyloučení. Některé studie fyzické násilí interpretují jako důsledek tohoto vyloučení, jako odpověď na sociální nepřijetí a frustraci. William Wilson a Robert Sampson (in Agnew, Cullen 2011: 93–95) upozorňují také na práce interpretující násilí lidí žijících v ghettech v souvislosti s jejich původní kulturou. Oproti těmto vyhraněným teoriím nabízí Clifford Shaw a Henry McKay (in tamtéž) koncept, který přiznává těmto lidem účast na dominantní kultuře a zároveň potvrzuje vliv prostorového a sociálního vyloučení na přítomnost fyzického násilí. Autoři hovoří o tom, že mezi sociálně vyloučenými lidmi koexistují základní majoritní hodnoty spolu s místními hodnotami subkultur násilí. Násilí podle nich není cílem, ale je předpokládané a tolerované. Je bráno jako součást života. Dále konstatují, že v některých komunitách jsou lidé sice s majoritními hodnotami obeznámeni, ale nemají podmínky k tomu je naplňovat. Násilí se jim prostě děje a oni jsou dokonce nuceni s ním počítat.

Násilí ale není tematizováno vždy jen ve vztahu k sociálnímu vyloučení a vztahu „útočník x oběť“. V literatuře se objevují také studie, které představují násilí

v kontextu genderové socializace a ve vztahu vyjednávání sociálního statusu. Julie Peteet ve svém textu *Male Gender and Rituals of Resistance in the Palestinian "Intifada": A Cultural Politics of Violence* (1994) popisuje chování mladých palestinských mužů na pozadí jejich nerovného postavení v rámci izraelského státu, zároveň ale jasně ukazuje, že násilí může být i zdrojem vyjednávání vlastní prestiže. Z kontextu sociálního vyloučení pak téma násilí a cti zcela vyvazují studie, které se zabývají „bojem o čest“ v kontextu preindustriálních společností (Polk 1999). Boj stvrzuje morální hodnotu bojujících. Fyzická síla je zde tedy interpretována jako mužská záležitost, jako nástroj pro ustanovování mužnosti. Přináší důstojnost a čest mužů. V moderní době je ovšem čest v rámci sociálního statusu mužů významně ustanovována skrze jiné formy jednání a sebe prezentace. Fyzické násilí je zde více přítomno v ochotě a schopnosti ho užít, než v přímém boji.

Násilí je třeba také chápat jako součást těla, resp. v konceptu vtělené kultury (*embodiment*). Podle Loica Wacquanta (2006) dochází skrze dlouhodobé užívání násilí, ať už z jakéhokoli důvodu, k postupné asimilaci násilí tělem. Násilí dlouhodobě užívané, ať v reakci na sociální vyloučení, či jako součást životního stylu, se po čase stává součástí těla, automatismem, o kterém člověk nepřemýšlí a jeho chování je tímto automatismem určeno.

2 Násilí žen

Z teoretické literatury vyplývá, že je násilí pojímáno především jako doména mužů. V roli těch, kdo násilí používají, ale mohou vystupovat i ženy. Kriminoložka Meda Chesney-Lind (2008) poznamenává – násilné ženy byly a budou, přestože docházelo v určitých epochách k jejich přehlížení. Specifické okolnosti násilí páchaného dívkami jsou často trivializovány či ignorovány právě proto, že je k němu přístupováno stejně, resp. ve stejných kategoriích, jako k násilí páchanému muži. Ačkoliv legislativa k genderovým rozdílům nepřihlíží, odborníci jsou si vědomi, že odlišnosti trestné činnosti mužů a žen pramení z různého sociálního postavení obou pohlaví (Čepelák, Krabec 1986: 14).

Na základě mnoha výzkumů je dokázáno, že existují rozdíly v užívání násilí u obou pohlaví. Na odlišnostech v chování a projevech agresivity u chlapců³ a dívek se podílí mnoho faktorů. Meda Chesney-Lind a Katherine Irwin (2008) z pozice socioložek ve své práci přezkoumávají kriminologické perspektivy ve vztahu k ženskému násilí. Ve své práci zohledňují studie z 20. století, které nahlíží na ženské násilí stejně jako na mužské, a reflektují i současné studie snažící se od těchto maskulinizujících pohledů na ženské násilí posunout dále. Vysvětlují, že významy násilí žen jsou určeny patriarchátem a z něho vyplývající povahou

3 V textu se budu snažit udržovat dvojice chlapec/dívka, kluk/holka, dle konkrétního kontextu. V teoretické části textu budu užívat převážně chlapec/dívka tak, jak jej užívají sami autoři textů, zatímco v analytické části budu užívat kluk/holka tak, jak je užívají aktéři výzkumu.

genderové nerovnosti. Genderová nerovnost tlačí ženy⁴ do pozice, kdy je pro ně téměř nemožné užít násilí, aniž by to mělo nedozírné následky pro ně samotné. Užití násilí ženami je tedy tabuizováno. Meda Chesney-Lind (2008) upozorňuje na to, že podle většiny studií zabývajících se kriminalitou žen, jsou ženy, které používají násilí, považovány za někoho, kdo se vymyká tradičnímu ženství, a systém je proto postihuje tvrdším způsobem než muže. Jejich zločin je dvojnásobným pochybením – pochybily jako občanky i jako příslušnice „něžného“ pohlaví. Ve společnosti vládne přesvědčení, že by měl být ženám těžký zločin naprosto cizí, a pokud není, je třeba je napravit a znovu jim vštípit tradiční ženské role (Nedbálková 2002). Podobně o této problematice hovoří Jana Benešová (2015) ve své práci o diagnostickém ústavu pro dívky, kde se je vychovatelé snaží vtěsnat do správné genderové škatulky, což se projevuje na mnohých úrovních fungování této instituce. Podle Kateřiny Nedbálkové (2002) dochází skrze násilnické chování žen k porušení tradiční představy o ženství a mateřství, ale potažmo i mužství. Ženy, které sahají k násilí, z pohledu společnosti odmítají femininní normy a proráží do mužského světa. U mužů je naopak násilí v řadě ohledů akceptováno.

Ženy a muži tedy na jednu stranu vyrůstají v určitém fixním genderovém systému, nicméně genderu je třeba uznat i určitou míru flexibility. Genderové významy mohou být variabilní a závisí na sociálním kontextu. Flexibilita genderových konstrukcí v různých sociálních kontextech umožňuje dívkám vybudovat si pocit ženskosti různými způsoby (Miller in Chesney-Lind, Irwin 2008: 846). Ženy (samy před sebou i před společností) se tedy užitím násilí nemusí nutně stávat muži ani nepřebírají maskulinní rysy. Stále pro ně zůstává centrální jejich feminita (Ness, Jones in Chesney-Lind, Irwin 2008: 845–846). Cindy Ness a Nikki Jones (in Chesney-Lind, Irwin 2008: 845–846), které dělaly výzkumy v hispánské a afroamerické komunitě, uvádějí, že násilnické dívky, které sledovaly, nejsou vnímány jako vzpírající se femininním normám. Násilí je v jimi studovaných sociálně vyloučených komunitách naopak pro dívky prostředkem k dosažení silné feminity, stejně jako pro chlapce maskulinity. Autorky hovoří o tom, jak hispánské a afroamerické ženy s nízkými příjmy selektivně přijímají normy střední bílé třídy a staví je vedle hodnot, které více korespondují s jejich životním stylem (srov. výše; Shaw, McKay in Sampson, Wilson 1995). Namísto toho, aby uvažovaly, že v realitě života těchto žen jsou genderové normy irelevantní, čímž by popíraly genderovou nerovnost, tyto autorky tvrdí, že feminita zůstává pro jimi sledované ženy centrální a jejich násilí má ženské parametry. Ženy podle nich redefinují svou feminitu tak, aby odpovídala jejich etnické skupině nebo ekonomické situaci.

Násilí tedy může být pro ženy jedním z prostředků konstrukce identity, stejně jako pro muže. Moje studie chce přispět k této diskusi. V tomto textu se zaměřuji

4 V kontextu svého výzkumu předpokládám, že v 15 letech si již dívky utváří svoji femininní identitu. Proto i literatura, která se věnuje femininnímu násilí, může přispět k interpretaci mých dat.

na analýzu kulturních modelů násilí u romských dívek z Prahy, které byly informátorkami mého výzkumu.

3 Bitky romských teenagerů

3.1 Romové jako kategorie vědy

Romství není dáno pouze deklarací či cíleným vymezováním hranic ze strany samotných Romů, ale je udržováno na základě heterostereotypů majority, které následně Romy vtlačují do pozice sociálního vyloučení. Lidé, kteří jsou majoritní společností považováni za Romy, jsou vystavováni specifickému přístupu, který jim často komplikuje život, a oni této situaci musí čelit. Moji informátoři se identifikují jako příslušníci romské menšiny a podle všeho jsou si vědomi, že je tak pojímá i majoritní společnost. Uvažuji tedy o nich ve své práci na základě uvedených skutečností jako o příslušnících romské menšiny.

3.2 Terénní výzkum

V roce 2013 jsem poprvé přišla jako koordinátorka do nízkoprahového klubu pro romskou mládež v Praze, kde jsem trávila dvě odpoledne týdně. Klub střídavě navštěvovalo přibližně patnáct kluků a holek. Po pár týdnech pozorování dění a povídání s nimi se přede mnou začalo rozvíjet zajímavé téma výzkumu. Velmi frekventovaným námětem hovoru totiž byly, pro mě na počátku těžko představitelné, pouliční „bitky“. Toto téma bylo centrálním tématem každodenní komunikace kolektivu zhruba sedmi teenagerů. Tito teenageři spolu prožívají dětství v jedné pražské čtvrti, k níž si utváří silnou lokální identitu. Součástí „party“ jsou jak kluci, tak holky. Každý pochází z jiné rodiny, ale tráví spolu hodně času – jak říkají, „chodí spolu ven“. A dodávají – „kam chodíš ven, tam patříš“. Upínají se tedy k jedné konkrétní pražské čtvrti nejen kvůli identitě, ale také kvůli sociálním vazbám. Jako parta velmi často tematizují násilí a pouliční bitky mezi různými „partami“ v Praze. V této „partě“ romských teenagerů ve věku od 13 do 17 let jsem následující dva roky (2013–2014) prováděla výzkum. V roce 2016 jsem výzkum rozšířila do nízkoprahového klubu v jiné pražské čtvrti, kde jsem našla zajímavé informátorky patřící do jiné „party“. V tomto klubu jsem strávila mnoho hodin, ale nedocházela jsem tam dlouhodobě. Do klubu jsem ale chodila účelově, často jsem s dívkami byla domluvena, takže na mě čekaly a předpokládaly, že s nimi budu chtít mluvit, což mi velmi usnadňovalo práci. Současně probíhalo zúčastněné pozorování v klubu, po cestě z něj na tramvaj a v dalších situacích.

Kvůli choulostivé povaze dat obě lokality i aktéry výzkumu anonymizuji. Navazuji zde na logiku své diplomové práce (Trachtová 2015: 26) a označuji části Prahy (informátoři zmiňovali nejčastěji 6 pražských čtvrtí) jmény známých

newyorských⁵ čtvrtí: Harlem, Bronx, Brooklyn, Queens, Staten Island a Manhattan. Domácí čtvrť aktérů z mého prvního výzkumu, na který zde částečně navazuji, jsem označila jako Harlem, čtvrť respondentek z navazujícího výzkumu v druhém klubu označuji jako Brooklyn. Celkem zde vycházím z dat, která jsem získala zhruba od dvanácti informátorů, osmi dívek a čtyř chlapců.⁶ Jako pseudonymy aktérů používám běžná jména. Všichni jsou ve věku od 13 do 17 let.⁷ Většinou pocházeli z různých pražských čtvrtí, ale patřili do dvou „part“. První tři aktérky Viki, Nikol a Maria, patřily do harlemské party, stejně jako Hugo, René, Ron a Marian, zatímco Zoe, Johanka, Tamara, Ema a Agáta do party brooklynské.

Harlemské dívky Viki (14 let) a Nikol (15 let) žijí odmalicka ve stejné čtvrti a jsou nejlepší kamarádky. S pouličním násilím mají podle svých výpovědí značné zkušenosti. Projevují velmi výraznou věrnost partě a svým přátelům. Další informátorkou a členkou party je Maria (14 let), která byla v průběhu výzkumu jednou z mých nejspřízněnějších osob. Výraznou osobou výzkumu mezi chlapci z harlemské party pro mne byl Hugo (15 let), který byl jakýmsi „leadrem“ party, neaktivnějším bitkařem. Jeho pobočníkem byl René (15 let), se kterým jsem také uskutečnila mnoho velmi cenných rozhovorů, stejně jako s Ronem (15 let) a Marianem (15 let). Významnou a velmi výraznou informátorkou z party z druhé čtvrti byla Zoe (16 let). Zoe se aktivně účastnila bitek a poskytla mi o nich a obecně o svém vnímání fyzického násilí velmi přínosné informace. V této partě je také její sestra Johanka (14), která se v přístupu k násilí se svou sestrou příliš neshodne. Násilí hodnotí především ve vztahu k Zoe. Má s ním zkušenosti na vlastní kůži, ale „rvaní“ své sestry obecně nesnáší a kritizuje. Dále je v partě Tamara (16 let) a Ema (16 let), které chodí stejně jako Zoe do nízkoprahového klubu v Brooklynu. Ema nemá příliš přímých fyzických zkušeností s násilím, ale byla velmi často pozorovatelkou bitek. Specifickou informátorkou mého výzkumu byla Agáta (17 let), která v této práci představuje tzv. „deviant case“.⁸ Agáta s násilím spojuje jiné významy než ostatní dívky, hovoří o něm odlišně a asociuje si s ním jiná schémata – bitek se neúčastní a násilí obecně odmítá. Jak již bylo řečeno, jmenování teenageři pocházejí ze dvou odlišných pražských čtvrtí a ze dvou odlišných part, které však fungují na podobných principech a sdílí podobný vztah k násilí a pouličním bitkám. S osmi z nich jsem uskutečnila téměř dvouhodinové rozhovory,

5 New York jsem zvolila proto, že sami aktéři výzkumu často Prahu srovnávali právě s tímto městem. „Tohle není žádná Amerika, žádná kovbojka, New York nebo jak si to představuješ!“ Teenageři vědí, že Praha není New York, Ameriku chápou jako inspiraci (Trachtová 2015: 26).

6 V textu budu využívat i informace ze strany kluků, jež však byly proneseny v přítomnosti holek, které tyto výroky nijak neproblematizovaly.

7 U všech informátorek a informátorů uvádím jejich věk v době rozhovorů realizovaných v rámci mého tehdejšího výzkumu.

8 „Deviant case“ neboli deviantní případ představuje situaci nebo typ, které jsou svým způsobem ve vztahu k ostatním datům neobvyklé a odlišné.

kteře jsem nahrávala na diktafon. Průběžně jsem však v obou nízkoprahových klubech prováděla neformální rozhovory a pozorování a vše si následně pečlivě zaznamenala do terénních poznámek. Všechny rozhovory jsem vedla v českém jazyce, ač má znalost romského jazyka pro mne byla velkou výhodou, jelikož mi napomohla k větší důvěře ze strany informátorů. Přestože teenageři ve většině případů prakticky neuměli romsky, moje znalost romštiny na ně působila pozitivně. Byli díky tomu otevřenější a ochotnější se mnou komunikovat.

Násilí bylo v případě všech mých informátorů to, na čem se ustanovovala jejich parta. Bitky byly její hnací silou, hlavním tématem většiny rozhovorů. Skrze násilí v partě teenageři deklarovali sociální vazby: kdo s kým a proti komu se bitkuje⁹. Násilí vymezovalo sociální okruhy přijetí a nepřijetí. Tyto okruhy se centrálně odvíjely od nejbližších, tedy členů party a lokality, k širšímu regionu – Praze. Sledování romští teenageři skrze násilí reflektovali i dichotomii Rom x majorita, resp. skinhead. Stejně tak odvoláváním se na úspěch v bitkách vyjednávali svoji prestiž ve skupině. Fyzická síla byla nejen slovně komentována, performována v tréninkových bitkách, ale také vizualizována skrze svalnaté vycvičené tělo. Prát se bylo pro tyto romské kluky i záležitostí kontinuity: „Práli se naši příbuzní, prát se budeme i my“. Násilí přitom neuctívali jako tupou sílu, ale jako výsostnou hru s pravidly, která z „hráčů“ činí rytíře boje.

Ve své diplomové práci (Trachtová 2015) jsem dospěla k tomu, že fyzickému násilí těchto romských teenagerů lze rozumět jako reakci na situaci, ve které se ocitají. Fyzická síla manifestovaná v bitkách se stává zdrojem sebeúcty právě proto, že jiné zdroje sociální prestiže se zdají být obtížně dosažitelné. Bitka a fyzické násilí byly dle mých závěrů jejich odpovědí na sociálně vyloučenou pozici Romů v české společnosti, ve které reagovali na nedostatek uznání ze strany majority vytvářením vlastního prostoru se specifickými pravidly získávání cti a respektu (Trachtová 2015).

Kluci a holky ze sledované party mne nikdy nevzali na opravdovou bitku. Zato jsem od nich o bitkách získala mnoho informací v neformálních rozhovorech, polostrukturovaných rozhovorech a také při zúčastněném pozorování. Násilí bylo nejen verbalizováno, měla jsem i možnost být svědkyní takzvaných bitek nanečisto mezi nimi přímo v klubu. Přesto však pracuji s daty, která vznikla z verbálních prezentací násilí, soustředím se na to, jak sledovaní teenageři o násilí mluvili.

9 V textu používám slovo „bitkovat“, které je používáno samotnými informátory výzkumu.

3.3. Kulturní modely

S ohledem na povahu takto získaných dat lze konstatovat, že jsem sledovala spíše mentální obrazy násilí. Přistupuji tedy k tématu skrze teoreticko-metodologický koncept kulturních modelů.¹⁰ Kulturní modely jsou kognitivní struktury, skrze něž „člověk interpretuje svou zkušenost světa“ (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011: 39). Nahlíží na strategie aktérů jako na jednání, které již obsahuje jisté předporozumění situaci vycházející z určitých kulturních schémat. Tato schémata pak podmiňují nejen porozumění situaci, ale také jednání aktérů. Schémata se ustanovují na základě vlastní zkušenosti. O kulturních modelech můžeme uvažovat jako o volně plujících metaforách či asociacích, které neustanovují pevné struktury či mentální mapy (D'Andrade in Bittnerová, Doubek, Levínská 2011: 39–42).

„Schémata obsahují určité ‚výchozí hodnoty‘, tj. pokud vidíme část kola a nárazníku, nepotřebujeme vidět celý objekt, abychom si udělali závěr, že co vidíme, je např. lokomotiva. Výchozí hodnoty jsou věci, které budou v myšlení doplněny, i když nejsou v zorném poli nebo nejsou v aktuálním stimulu přítomné (Lakoff, Johnson 1980).“ (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011: 39)

K interpretaci reálných zkušeností člověk využívá rozmanitých výchozích hodnot, na kterých jsou jeho kulturní schémata vystavěná. Schémata navíc nejsou jen myšlenkové rámce založené na verbalizaci. Ustanovují je i další vjemy, jako například vizuální obrazy, zvuky, vůně. Všechny tyto vjemy pak slouží jako interpretační rámce, skrze které aktéři rozumí světu, ale nepředstavují nějaká jednoznačná přesvědčení aktérů. Existuje však tendence vytvářet prototypická schémata (Lakoff 2006), která jsou základním východiskem pro porozumění a uchopení sociální reality. Dávají či předurčují smysl jednání jednotlivých aktérů v kontextu konkrétních situací. Skrze koncept kulturních modelů budu tedy sledovat, jaké metafory se pro sledované teenagerky pojily s násilím, jaká schémata určovala to, jak dívky násilí rozuměly, a co stálo v pozadí jejich rozhodování být či nebýt účastna násilí.

4 Gender a násilí

Z mého prvního výzkumu zaměřeného na partu pražských romských teenagerů (Trachtová 2015) vyplynulo, že fyzické násilí je především sférou kluků – NÁSILÍ JE KLUČÍČÍ VĚC¹¹, což koresponduje i s nálezy a koncepty v odborné literatuře (viz výše). Pro mužské členy party je násilí každodenní záležitostí a je spojeno

¹⁰ Kulturní modely lze nahradit pojmem schémata, v kognitivně antropologické literatuře jsou tyto pojmy vzájemně zaměnitelné (Strauss, Quinn; D'Andrade in Bittnerová, Doubek, Levínská 2011: 39–42).

S ohledem na jednodušší užívání pojmů budu dále v textu pracovat převážně s termínem „schéma“.

¹¹ V kognitivní antropologii se pro označení schémat používají kapitálky, proto je zde budu také takto užívat.

s četnými aktivitami, které toto schéma upevňují jako všudypřítomné v životě muže – PEREME SE BĚŽNĚ. Teenageři poměrně často násilí verbalizovali, zpětně v hovoru rekonstruovali proběhlé bitky, plánovali a připravovali se na další. V souvislosti s násilím kluci často mluvili o amerických filmech, ve kterých se vyskytují násilné scény. K nácvikovému boji mezi sebou navzájem si často pouštěli motivační hudbu, jak ji sami nazývali, která jim napomáhala nabudit se k bitce. Hudba ale sloužila i jako prostředek k navození atmosféry světa jejich oblíbených „boxerských“ filmů. Podpůrná schémata násilí coby KLUČÍČÍ VĚCI mají tedy i vizuální a hudební charakter. Jde zejména o vizuální schéma BOXERA. Kluci přicházeli k žíněnkám jako boxeři do ringu, demonstrovali svou sílu houpavou chůzí, postojem těla i pohybem kolem žíněnek. Schéma BOXER pak bylo fixováno i v on-line prostoru. Velmi často se na facebookových profilech kluků objevují fotografie, kde stojí jako parta v boxerské póze, často svlečení do půl těla, aby vynikla muskulatura horní části těla (srov. fotografie níže). Zdá se, jako by kluci skrze tyto fotografie ukazovali svým rivalům převahu a upozorňovali je, že jsou tvrdými a nebezpečnými soupeři. Kluci dokládají své bitky výčtem zranění, která v boji utrpěli. Nejčastěji zmiňují zlomené ruce, polámané prsty, vyražené zuby, tržné rány, a mluví dokonce o tzv. boxerské zlomenině. Kluci se „válečnými šrámy“ chlubí. Šrámy se proměňují ve znaky hrdinství. Skrze ně dochází k posilování maskulinity, jsou důkazem, že se násilí opravdu odehrálo.

Násilí ale pro mé informanty není jen performance, jakési představení. Je spojováno i s ustanovováním a potvrzováním sociální struktury. Problematiku násilí sledovaní mladí Romové verbalizovali v souvislosti s hájením své sociální pozice nebo cti vlastní či svých blízkých – MUSÍŠ SE VŽDY ZASTAT, ale také NESMÍŠ SI NECHAT NIC LÍBIT – ve vztahu k jiným pražským partám. Násilí v této souvislosti je tedy i otázkou respektu jedince. To spočívá nejen v deklarované solidaritě obrany, ale také v apelu na dodržování pravidel. Mezi naprosto klíčové zásady a pravidla boje part patří čestnost a férovost – MUSÍŠ BÝT FÉR. Boj musí být vždy fér, vždy se perou rovnocenní soupeři. Bitkují se buď „jeden na jednoho“, nebo jde o bitku „skupinovou“ – parta proti partě. Důležité také je vždy vyjádřit ochotu jít do fyzického střetu na obranu blízkých – MUSÍŠ SE VŽDY ZASTAT. Násilí je zde interpretováno jako kolektivní akce, tedy nejde jen o to zachránit si „vlastní krk“, ale účastníci vždy mají tendenci postarat se i o své příbuzné, kamarády. Naprosto zapovězený je útek z boje – HLAVNĚ NEUTÉČT. Kluk má být zápasník – BOXER, protože si nesmí nechat nic líbit, musí do toho vždy jít a zároveň být fér (Trachtová 2015).

Násilí je sférou především kluků. Podle schémat sledovaných teenagerů má být kluk aktivní, ten kdo ochrání holky. Kluk je silnější, násilí mu přísluší, musí se vždy zastat a postarat se. Takto je násilí klukům přímo delegováno i ze strany holek. Holky zároveň násilí probíhající mezi kluky vztahují k sobě, porovnávají jejich a svoji pozici. Nedistancují se od něj, ale asociují si s ním, že jsou ony ty slabší, nesmí se jim ublížit, mají být chráněny. V diskurzu holek je násilí kluků

popisováno jako agresivnější – KLUCI JSOU AGRESIVNĚJŠÍ. Větší agresi mužů popisuje i sociologická a psychologická literatura. Potvrzují ji i dívky v mém výzkumu: „Tak kluci se perou trochu brutálně, jako pěští“ (Viki); „Kluk prostě neřekne nic a prostě jde a pere se. Netahá za vlasy, ale kopačky do ksichtu, boxerama. Oni se trefí, dají si pěští, tady to“ (Zoe). Kluci jsou podle holek také fyzickému násilí více otevření – „jdou do toho“. Jejich potyčky dále holky hodnotily jako závažnější a dokládaly to výčtem zranění, která kluci v bitce utrpěli (viz výše).

Genderovou hranici mezi holkami a kluky informanti vyjadřovali v principu kluci se s holkama neperou. Podle jejich vyjádření se násilí mezi holkou a klukem nikdy nesmí odehrát. Kluci nesmí napadnout holky především proto, že KLUK JE SILNĚJŠÍ a mohl by jí ublížit – KLUCI HOLKÁM NECHTĚJÍ UBLÍŽIT. Napadení holky klukem je zcela zavrženíhodné. Kluk v takovém případě přichází o respekt, protože užívá fyzické násilí na výrazně slabšího protivníka.

Schémata KLUCI JSOU SILNĚJŠÍ a NECHTĚJÍ HOLKÁM UBLÍŽIT přináší další rozměr v genderové nerovnosti – HOLKY SE NEPEROU. Kluci stejně jako holky opakují, že „je zbytečný, aby se holky praly“ (René). Podobně o vyloučení holek z bitek mluvily i holky: „Když viděj, že tam jsou samí kluci, tak nás pošlou pryč“ (Viki); „Eště jsem třeba neviděla, že by šla parta, jakože holky s klukama“ (Zoe). Snaha vyloučit holky z bitky či násilí jde ale ještě dál. Kluci se snaží holky v bitkách dokonce zastoupit a jejich vlastní spor za ně vyřešit – schéma BIJOU SE ZA NÁS: „Když řekneš klukovi, ať ti pomůže, tak prostě jde“ (Zoe); „Když se hádaj holky, tak pak kvůli tomu jdou kluci, je zbytečný, aby se holky praly“ (René); „Já jsem ho zbil kvůli Kristýně, on jí vyhrožoval totiž jo, tak já jsem ho zbil“ (Ron). Holky říkají, že kluci o ně mají obavy, aby se v bitce nezranily, a proto si nepřejí, aby se jich účastnily, pokud to není zcela nutné: „Mně se tam nechtělo, protože jsem nechtěl vidět, jak se perou holky. Tak říkám: ‚Víš co, tak tam pojedem a rozeženem to, že se nikdo prát nebude‘“ (Hugo). Holky se považují za slabší a se schématem KLUCI JSOU SILNĚJŠÍ operují i kluci. Berou za svou povinnost jít do bitky za holky, i když nejde o jejich spor: „Pral jsem se za ně a kolikrát jsem dostal nebo jsem měl z toho problém, ale udělal jsem to za ně“ (Hugo). Snaha zabránit holkám v účasti na násilí je vyjednávána skrze představu očekávané a legitimní ochrany – KLUCI JSOU OCHRÁNCI. Tato polarizace genderových rolí je vidět ještě v jedné rovině. Kluci nejsou jen ochránci, dokonce jsou zodpovědní za chování holek – KLUCI ZA NÁS SPOR VYŘEŠÍ. Do bitky nejdou místo holek, ale v podstatě do ní vstupují jako jejich „poručníci“: „Hele, třeba kluk nebude se prát, když holka nadává [nějakýmu] klukovi a má kluka svého třeba, tak jak mu nadává, tak on nebude mít nervy na ní, ale na toho kluka, že si ji neumí zklidnit“ (René). Holky nemají moc rozhodovat o bitkách, tedy ani o klucích. O tom vypovídá další citace: „Málokdy mě poslechnou, oni si říkaj – holka má nám tady rozkazovat. Když se holka ozve, tak oni třeba: ‚Holka, co se to ozýváš?‘“ (Zoe). Holky toto chování tolerují v kontextu bitek, kde vnímají kluky jako angažovanější: „On se šel prát a on na mě, že

mám počkat doma“ (Zoe).

5 „Někdy jsem REBELKA a jindy SLUŠNÁ HOLKA“

Násilí je z pohledu všech členů sledovaných part klučičí parketou, je jim delegováno, tvoří součást jejich každodenního života. Kluci mají být ve vztahu k holkám ochránci, mají být aktivní, dokonce holky z násilí často vylučují a řeší spory za ně. Holce je v rámci její genderové role násilí zapovězeno, přesto se u ní objevuje. Informátorky mého výzkumu popisovaly své zkušenosti s násilím celkem obsáhle. Asociovaly si ho ale v určitých rovinách s odlišnými významy než kluci.

V kontextu násilí ze strany holek se objevují dvě ústřední schémata – REBELKA a SLUŠNÁ HOLKA. Zatímco REBELKA se zmocňuje mužského násilí, SLUŠNÁ HOLKA se ho zříká a volí jiné strategie. Vše je věcí vyjednávání a kontextu – stejná holka může někdy jednat v rámci schématu REBELKA, jindy v rámci schématu SLUŠNÁ HOLKA. Holky jsou si vědomy genderových očekávání navázaných na obraz ženy. Používání násilí je tedy pro ně překračováním určité hranice – toto překročení představuje tabu. Právě to činí z násilí ženské násilí, narušení tabu je jeho podstatou, definuje ho. Morash a Chesney-Lind (2006) píší, že násilí dívek může vyjadřovat rebelství proti převažující představě, že násilí je špatné a o to více nevhodné pro dívky – takové interpretaci odpovídá i mezi informátorkami výzkumu identifikované schéma REBELKA (peru se, i když vím, že bych se prát neměla). Holka REBELKA překračuje tabuizovanou hranici a užívá násilí. Pere se jako kluk, ale ví, že se prát nemá. Využívá mužských rejstříků – tedy sahá do zakázaných rejstříků a to je právě to, co ustanovuje ono rebelství a ono překračování tabu. Zoe popisuje svůj konflikt s klukem a zdůrazňuje, že ona se kluků nebojí, ba naopak je provokuje: „Ty mě ještě neznáš, já se nenechám, tak jsem ho pustila a jako že zpátky, já jsem se vyhla.“ – schéma NESMÍŠ SI NECHAT NIC LÍBIT. REBELSTVÍ je podstatou ženského násilí, legitimizuje ho a činí ho pro holky smysluplným, obhajitelným, adekvátním. Schéma REBELKA je spojeno s bitkami holek s kluky. Holky se s kluky mohou prát, stejně jako se perou s holkami. Když je holka v pozici REBELKY, považuje kluka za někoho, kdo si násilí zaslouží, na koho je třeba násilí užívat. Popírá jeho dominantní pozici. Často zkouší, „co kluk vydrží“ a raduje se, pokud ho vyprovokuje – HOLKY KLUKY VYNERVUJOU: „Já dokážu vynervovat kluka hned, že prostě já už vím, co mám říct, jak to mám říct a prostě už se to v něm vaří“ (Zoe). Někdy může být provokace také zbraní, po které holka sáhne z pocitu bezmoci, podobně jako Freud (1947) popisoval hysterické agresivní záchvaty, ke kterým jsou ženy dohnány v reakci na patriarchát, který je „duší“.

V opozici ke schématu REBELKA stojí schéma SLUŠNÁ HOLKA. Holky, které přihlíží střetům jiných holek s kluky a nejsou zrovna v pozici REBELEK, hodnotí chování holky napadající kluka negativně – odkazují zde ke schématu HOLKY SE NEPEROU. SLUŠNÁ HOLKA je v ten moment v pozici té, která respektuje genderové

role. „Byla tam holka, která se pořád navázela do něj, tak řeknu: Jako proč se do toho pleteš, když se perou kluci?“ (Viki). Holka tím za prvé dává najevo kritiku REBELKY – HOLKY SE S KLUKAMA NEPEROU. Za druhé může využít i jiných strategií, jako je verbální násilí nebo psychický útok. Při popisech této strategie holky samy formulovaly schéma DOSTANEME JE SLOVEM. Místo fyzického násilí používají verbální ataky, kterými se protivníka snaží ponížit. Vítězství je stejně platné jako vítězství dosažené fyzickým násilím, taktéž vede k uhájení cti. Holky to komentovaly takto: „Dostaly jsme je slovem“ (Viki); „Prostě se něco stalo mezi partama, jako mezi naší a Bronxem, a prostě my jsme jim slova jako prostě to daly“ (Nikol); „My jsme je dostávaly slova [...] odešly jak trapačky, ztrapnily se [...], řekly, že udělaj peklo tady, a neudělaly nic, a když nás viděly, tak se nás ani nedotkly, ani na nás nezařvaly [...], nezařvaly a my jsme na ně řvaly“ (Viki). William Corsaro a Donna Eder (1990) se zabývali etnografickými studiemi zaměřenými na interaktivní procesy uvnitř vrstevnických skupin v předškolních zařízeních a na základních školách a dále pak i mezi adolescenty. Podle nich je kompetence někoho vtipně urazit a pohotově slovně zareagovat na urážku v rámci vrstevnických skupin velmi ceněná a podílí se na vyjednávání sociální hierarchie. Podobně také Jackson – Jacobs (2004: 234–238) upozorňuje na průběh verbálních ataků mezi teenagery, protože jak dobře dotyční zvládnou vést verbální přestřelku, taková se potom bude o nich šířit pověst. Toto se v mém výzkumu však týká především holek, o verbálních atacích ze strany kluků informatorky příliš nehovořily.

6 „Jsem REBELKA, ale přesto mě má kluk chránit“

I když je dívka REBELKA, tak chce, aby byl chlapec maskulinní, aby ji chránil a v násilí jí bránil – MASKULINNÍ KLUK, BOXER. Již výše jsem zmiňovala schémata KLUCI OCHRANÁŘI, KLUCI ZA NÁS SPOR VYŘEŠÍ, HOLKY SE NEPEROU. Ženské násilí je ustanoveno ve vztahu k mužskému násilí, je od něj odvozováno. Holky potřebují reakce kluků, jinak jejich násilí nemá význam. Naopak klučíci násilí je autonomní, je syceno samo ze sebe. Ve chvíli, kdy holky užívají násilí, potřebují, aby je kluci od násilí odrazovali, aby je chtěli chránit (KLUCI OCHRANÁŘI), aby se snažili zastat jejich pozici (KLUCI ZA NÁS SPOR VYŘEŠÍ), čímž potvrzují genderovou hranici a tabuizovanost jejího překračování (HOLKY SE NEPEROU). Tedy i přesto, že existuje zdánlivě alternativní schéma REBELKA, je v něm obsaženo genderové schéma KLUCI JSOU SILNĚJŠÍ a současně i důvěra ve funkčnost genderových schémat KLUCI NÁM NECHTĚJÍ UBLÍŽIT, KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU, KLUCI OCHRANÁŘI, KLUCI ZA NÁS SPOR VYŘEŠÍ. Už dříve jsem se v souvislosti s Iris Marion Young (2005) zmiňovala o rozdílné konstituci kulturního těla mužů a žen. Podle romských holek z obou sledovaných part jsou kluci silnější než ony, a proto, pokud by s nimi měly spor, který budou řešit fyzicky, nevidí své šance na úspěch jako příliš reálné. Tedy přestože na kluky někdy útočí, doufají v nenásilnou reakci.

Hugo s partou z Bronxu v posilovně

Velmi často se na facebookových profilech kluků objevují fotografie, kde stojí jako parta v boxerské póze, často svlečeni do půl těla, aby vynikla muskulatura horní části těla

Hugo s partou v Bronxu

Násilí holek je postaveno na alternativnosti. Tedy v určitém kontextu se objevuje schéma REBELKA, v jiném schéma SLUŠNÁ HOLKA. Neustále vyjednávají svoji pozici s kluky. Kluci taktéž vyjednávají, ale mezi kluky. Jejich násilí není alternativní, má jasná pravidla, která platí ve většině kontextů.

7 Závěr

Ze získaných dat je patrné, že si holky ve sledované skupině teenagerů s násilím asociují jiné významy než kluci. Pojímání a užívání násilí je tedy mezi romskými teenagery, jak už jsem zmínila dříve, genderově ovlivněné, a to následně vede k genderovým odlišnostem v užívání násilí. Násilí je připisováno především klukům, obecně je jim i více tolerováno. Násilí může být vzdorem proti stereotypu schématu HOLKY SE NEPEROU. Užívání násilí REBELKOU můžeme tedy interpretovat jako vzdor vůči klukům. Ukazují tím sílu, moc a dokazují své aktérství. Násilí pro ně vytváří pole pro vyjednávání pozice a stává se nástrojem moci. I holky jsou aktérkami násilí. Násilí je přístupné oběma pohlavím. Nicméně stále je u dívek jeho používání tabuizováno – a právě překročením tohoto tabu vzniká násilí ženské. Jak jsem zmiňovala výše, Cindy Ness a Nikki Jones (in Chesney-Lind, Irwin 2008: 845–846) vidí násilí dívek jako prostředek k dosažení silné feminity.

Kluci jsou obecně považováni za silnější – nasvědčuje tomu schéma KLUK JE SILNĚJŠÍ, které se v diskurzu dívek významně objevuje. Protože jsou kluci podle všeho silnější, mohou si dovolit se prát. Také je jim násilí povoleno.

Násilí mých informátorek je ambivalentní. V rámci výzkumu se ukázalo, že holky disponovaly dvěma kulturními modely – JSEM REBELKA, JSEM SLUŠNÁ HOLKA, ale podle pozice ve vyjednávání volily ten či onen model, aby samy sebe legitimizovaly a obhájily adekvátnost svého přístupu. Jejich násilí nebylo vynucené sociálním

klimatem, nezaznamenala jsem ani výhradně zvláštní rejstříky násilí. Sledované násilí ze strany holek totiž bylo vždy reakcí na kontext, záviselo na tom, jak se daná holka v určitý moment situovala. Tato fluidita ukazuje na zaměřenost sledovaných teenageerek na vztahy. Ty totiž byly z jejich pohledu vždy nahlíženy a reinterpretovány, zatímco kluci ze sledovaných dvou part používali násilí v jasně definovaných situacích, které byly ustanoveny mimo ně, byly pro ně vnější. Holky pomocí násilí řešily situace, které chápaly jako vztahové napětí, konflikt na úrovni interpersonálního vztahu.

Literatura

- Agnew, R., Cullen, F. T. 2011. *Criminological Theory: Past to Present. Essential Readings*. Oxford University Press.
- Benešová, J. 2015. *Jak se rodí gender v diagnostickém ústavu*. Praha: PFHU.
- Bittnerová, D., Doubek, D., Levínská, M. 2011. *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání*. Praha: FHS UK.
- Bittnerová, D., Doubek, D., Levínská, M. 2013. Socializace dítěte ve vyloučené lokalitě: Schéma DĚTI SI DĚLAJÍ, CO CHTĚJÍ. *Lidé města*, 15 (1), 3–26.
- Bourdier, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Cambell, A., Muncer, S. 1994. Sex differences in aggression: social representation and social roles. *British Journal of Social Psychology*, 33 (2), 233–240. Dostupné z: http://www.researchgate.net/publication/15153751_Sex_differences_in_aggression_social_representation_and_social_roles [cit. 2016–02–20].
- Corsaro, A. W., Eder, D. 1990. Children's Peer Cultures. *Annual Review of Sociology*, 16, 197–220. Dostupné z: <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.so.16.080190.001213>. [cit. 2016–02–15].
- Čepelák, J., Karabec, Z. 1986. *K teoriím kriminality žen*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR.
- Doubek, D. 2013. Záhada distance. In: Bittnerová, D. (ed.). *Etnické komunity (Romové)*. Praha: Fakulta humanitních studií, 19–32.
- Chesney-Lind, M., Irwin, K. 2008. Girls' Violence: Beyond Dangerous Masculinity. *Sociology Compass*, 2 (3), 837–855 Dostupné z: http://socialsciences.people.hawaii.edu/publications_lib/BeyondDangerousMasc.pdf [cit. 2016–02–10].
- Fárová, N. 2012. „Skutečná“ dívka rovná se „slušná“ dívka. Bakalářské práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Fatková, G. 2013. Limity antropologie dětství: případ „dětství“ v sociálně vyloučené lokalitě. *Lidé města*, 15 (1), 27–48.
- Freud, S. 1947. *Studie o hysterii*. Praha: Julius Albert.
- Hajdáková, I., Děd, M. 2005. Ženská stránka. Ženy (zlo)činu. *Nový prostor*. Dostupné z: <http://www.novyprostor.cz/clanky/354/zeny-zlocinu.html> [cit. 2016–02–10].

- Jackson – Jacobs, C. 2004. Taking a beating: The narrative gratifications of fighting as an underdog. In: Ferrell, J., Hayward, K. (eds.). *Cultural criminology unleashed*. Routledge-Cavendish, 231–244.
- Lakoff, G. 2006. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda.
- Lei, M. K., a kol. 2014. Gender Equality and Violent Behavior: How Neighbourhood Gender Equality Influences the Gender Gap in Violence. *Violence Vict* [online], 29(1), 89–108. Dostupné z: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3970116/> [cit. 2016–02–09].
- Miller, J. 2001. *One of the Guys: Girls, Gangs, and Gender*. New York: Oxford University.
- Morash, M., Chesney-Lind, M. 2006. *Girls Violence in Context, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention Girls Study Group Volume*. Philadelphia: Temple University Press.
- Morash, M., Chesney-Lind, M. 2006. *Girls Violence in Context, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention Girls Study Group Volume*. Philadelphia: Temple University Press.
- Nedbálková, K. 2002. Jiná vězení? *Sedmá generace* [online], 5. Dostupné z: <http://www.sedmagerace.cz/text/detail/jina-vezeni> [cit. 2016–02–12].
- Nosál, I. 2002. České dětství v kontextu socialismu a postsocialismu: diskurzy a reprezentace. *Sociální studia*, (8), 53–75.
- Peteet, J. 1994. Male gender and rituals of resistance in the Palestinian „intifada“: A cultural politics of violence. *American Ethnologist* [online], 21(1), 31–49. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/ae.1994.21.1.02a00020/abstract> [cit. 2016–02–23].
- Polk, K. 1999. Males and honor contest violence. *Homicide Studies* [online], 3(1), 6–29. Dostupné z: <http://hsx.sagepub.com/content/3/1/6.abstract> [cit. 2016–02–25].
- Smolík, J. 2006. Extremismus subkultur mládeže. *Rexter* [online], 5(1). Dostupné z: <http://www.rexter.cz/extremismus-subkultur-mladeze/2006/05/01/> [cit. 2016–02–25].
- Trachtová, Z. 2015. *Bitky romských teenagerů. Kulturní modely násilí*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií.
- Trachtová, Z. 2016. *Taky se bitkujem. Kulturní modely násilí z pohledu romských dívek*. Nepublikovaná bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Vigil, J. D. 2003. Urban violence and street gangs. *Annual Review of Anthropology* [online] 32, 225–42. Dostupné z: http://www.researchgate.net/profile/James_Vigil/publication/249558408_Urban_Violence_and_Street_Gangs/links/53fb92530cf22f21c2f337f6.pdf [cit. 2016–02–04].
- Waquant, L. 2006. *Body & Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer*. New York: Oxford University Press.

- Walach, V., Císař, O. 2013. „Jako ghetto – ty ublížíš mně, já ublížím tobě.“ Bezpečnost a pouliční násilí v sociálně vyloučené lokalitě. *Lidé města*, 15(3), 391–417. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií.
- Young, I. M. 2005. Throwing like a girl. In: Young, I. M. *On female body experience: „Throwing like a girl“ and other essays*. New York: Oxford University Press, 27–45.